

Meesters in de MARGE

*Randversiering in handschriften uit de tijd
van de Gebroeders van Lymborch*

TOELICHTING BIJ DE GEËXPOSEERDE WERKEN

GEBROEDERS VAN LYMBORCH HUIS

colofon

De expositie Meesters in de Marge is mogelijk gemaakt dankzij bruiklenen uit een Nederlandse particuliere collectie en de stichting Maelwael Van Lymborch Studies.

Het Gebroeders van Lymborch Huis is een initiatief van de stichting Maelwael Van Lymborch.

The exhibition Masters in the Margin has been made possible thanks to loans from a Dutch private collection and the support of the Maelwael Van Lymborch Studies foundation.

The Van Lymborch Brothers' House is an initiative by the Maelwael Van Lymborch foundation.

Teksten: Rob Dückers

Vormgeving & layout: Walter van Rooij / Buro Brandstof

© 2020 Stichting Maelwael Van Lymborch

Gebroeders van Lymborch Huis

Burchtstraat 63, Nijmegen

www.gebroedersvanlymborch.nl

MEESTERS IN DE MARGE

Randversiering in handschriften uit de tijd van de Gebroeders van Lymborch

De handschriften waarin de gebroeders Van Lymborch hun miniaturen hebben geschilderd, waaronder de Belles Heures en de Très Riches Heures, zijn terecht wereldberoemd. Hun schilderkunst behoort tot het mooiste dat is overgeleverd uit wat de historicus Johan Huizinga het 'Herfstij der Middeleeuwen' noemde.

Hoe beroemd deze handschriften en hun makers ook zijn, vaak gaat maar weinig aandacht uit naar de versiering in de marges rond de tekst en de miniaturen, die werd aangebracht door andere, gespecialiseerde vaklieden. Onterecht, want ook deze decoratie bepaalt voor een deel de visuele indruk van een opengeslagen handschrift. Niet alleen werden deze decoratieschilders in hun eigen tijd hogelijk gewaardeerd – contemporaine bronnen spreken over 'grans ouvriers' oftewel grote meesters – ook is in de afgelopen decennia het onderzoek naar hun werk in een stroomversnelling gekomen.

Aan de hand van een aantal originele bladen uit handschriften uit de tijd van de gebroeders Van Lymborch, aangevuld met facsimiles, toont deze kleine expositie de variëteit en de kwaliteit van het werk van deze 'grans ouvriers'.

MASTERS IN THE MARGIN

Border Decoration in Manuscripts from the Time of the Van Lymborch Brothers

The manuscripts in which the Van Lymborch Brothers have painted their miniatures, amongst which the Belles Heures and the Très Riches Heures, are world-famous, and justly so. Their art belongs amongst the best to survive from what historian Johan Huizinga called 'the waning of the Middle Ages'.

No matter how famous these manuscripts and their makers, often only limited attention is paid to the decorations in the margins surrounding the texts and the miniatures, decoration executed by different, specialized artisans. Quite unfairly, for this decoration too contributes to a large extent to the overall visual impression made by a manuscript when it is laid open. Not only were these decorators highly prized in their own time – contemporary sources call them 'grans ouvriers' or great masters – but next to that, the interest in and research on their work and methods has substantially grown in recent years.

Using a number of authentic manuscript leaves from the time of the Van Lymborch brothers, augmented by facsimile-editions, this small exhibition shows the variety and quality of the work of these 'grans ouvriers'.

BLAD UIT EEN GETIJDENBOEK

Onbekende decoratieschilder, Frankrijk (Parijs?), ca. 1390

Dit blad uit een getijdenboek, dat teksten bevat rond specifieke devotionele thema's die op bepaalde uren van de dag gebeden dienen te worden, is versierd met een gedecoreerde initiaal (ofwel versierde hoofdletter) P. Vanuit deze initiaal slingeren ranken in de linker- en benedenmarge. Aan deze ranken ontspringen om en om gekleurde wingerdblaadjes in blauw, rood en goud, telkens afgewisseld met korte, afgeknotte stengels. Langs de stam van de letter P ontspruiten nog twee gouden wingerdblaadjes aan ranke, met de pen getekende stengels. Dit systeem van margedecoratie is typisch voor tekstbladen in Franse handschriften uit het eind van de veertiende eeuw.

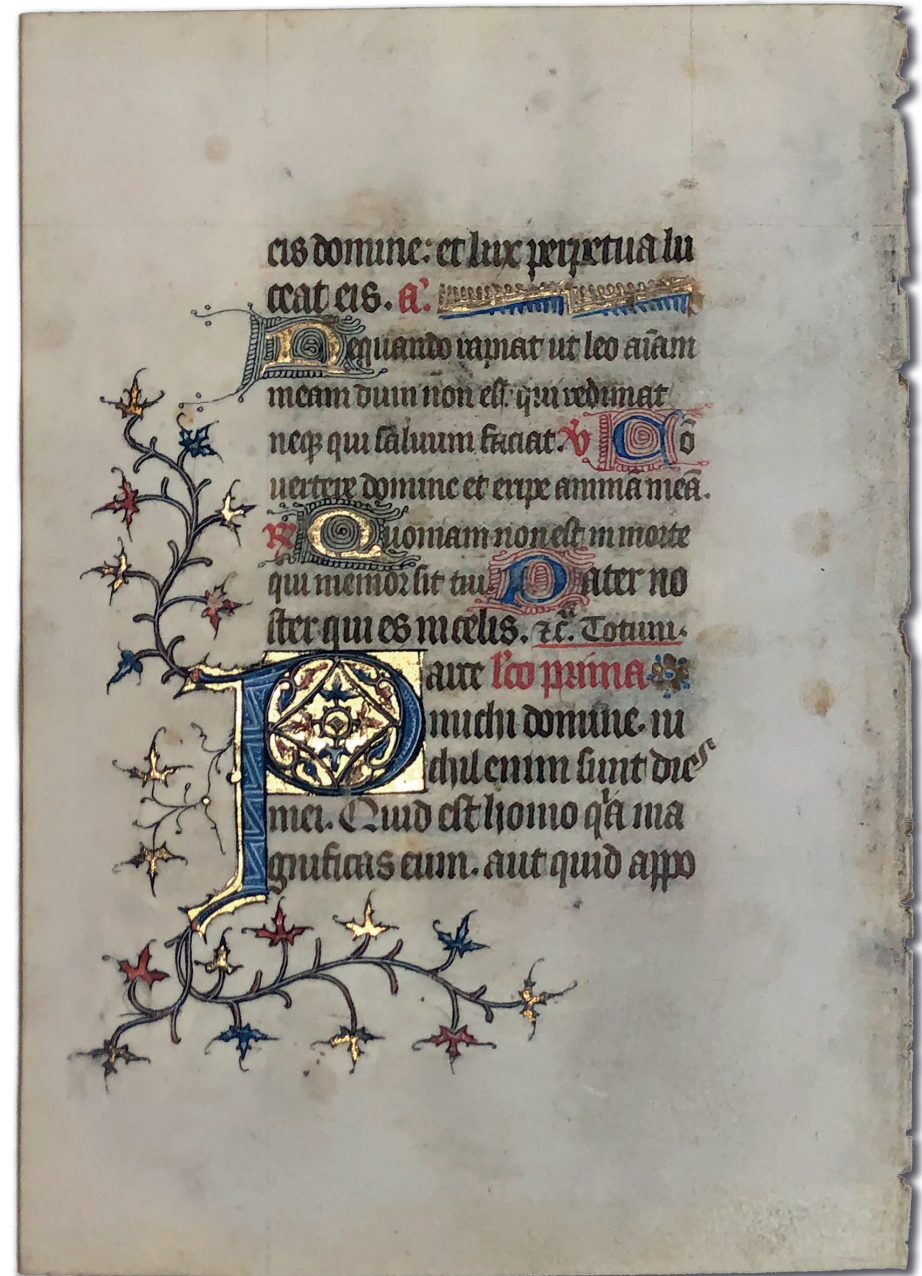
Bruikleen uit een Nederlandse privécollectie

Leaf from a Book of Hours

Unknown decorator, France (Paris?), ca. 1390

This leaf from a Book of Hours, which contains texts dealing with specific devotional themes to be recited on specific times of the day, is illuminated with a decorated initial (or a painted capital) P. From this initial outward vines or rinceaux make their way into the left and lower margins. From these rinceaux, small vine-leaves sprout, alternately coloured in blue, red and gold, interspersed with short, pruned stems. Next to the stem of the letter P two gold vine-leaves sprout from slender, pen-drawn rinceaux. This system of marginal decoration is typical for text-pages in French manuscripts from the end of the fourteenth century.

On loan from a Dutch private collection

BLAD UIT EEN GETIJDENBOEK

Onbekende decoratieschilder, Frankrijk (Parijs?), eind 14e eeuw

Op dit blad is de randversiering rechts van de tekstkolom aangebracht, terwijl we die elders meestal links van de tekst vinden. Dat heeft te maken met het feit dat men streefde naar symmetrie in een opengeslagen handschrift: de decoratie op de linkerbladzijde in de linkermarge, die op de rechterbladzijde in de rechtermarge (in beide gevallen de buitenmarge). Het decoratiesysteem met ranken en wingerdblaadjes gaat hier niet uit van een initiaal, maar van een gouden staaf in de marge. Bovenin zien we nog een klein geschilderd draakje, dat we veelvuldig in handschriften uit Parijs en omgeving in deze tijd tegenkomen.

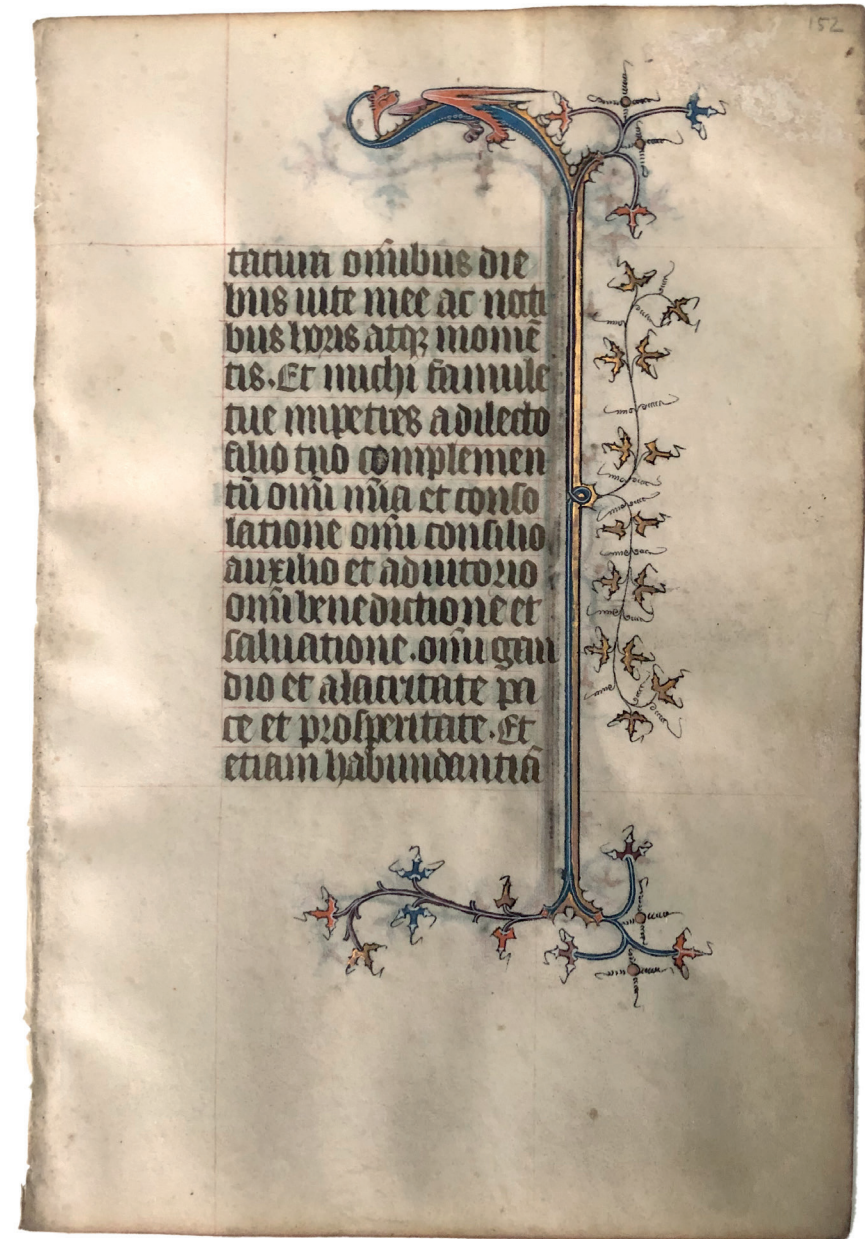
Bruikleen uit een Nederlandse privécollectie

Leaf from a Book of Hours

Unknown decorator, France (Paris?), end of the 14th century

On this leaf, the border decoration is applied to the right of the column of text, whereas we usually find that to the left of the text. This is due to the fact that decorators strived to obtain a symmetrical lay-out when the manuscript was laid open; the decoration on the left-hand page was put in the left outer margin, that on the right-hand page in the right outer margin. The decorative system with vines and leaves does not originate from an initial, but from a gold bar directly adjacent to the text. Note that at the top of the page we find a small dragon, a very popular feature in manuscripts from Paris and the surrounding region in those days.

On loan from a Dutch private collection

BLAD UIT EEN PSALTERIUM

Onbekende decoratieschilder, Frankrijk (Parijs?), ca. 1400

Dit blad uit een psalterium, dat de tekst van de 150 Bijbelse psalmen bevat, laat qua decoratie een combinatie zien van de systemen die we eerder tegenkwamen. De wingerdranken beneden in de marge ontspringen aan de initiaal Q, maar we zien daarnaast ook een staaf waaraan de overige decoratie uit voortkomt. Deze staaf bevindt zich in de linkermarge, hoewel dit een rechterblad-zijde is – een afwijking van het symmetrisch decoratiesysteem dat we eerder zagen en dat in deze vorm vanaf nu ook minder gebruikelijk wordt.

Bruikleen uit een Nederlandse privécollectie

Leaf from a Psalter

Unknown decorator, France (Paris?), ca. 1400

This leaf from a psalter, which contains all 150 biblical psalms, shows a combination of the different systems we have seen so far. The vines in the lower margin sprout from the initial Q, but we also find a bar from which the other decoration originates. This bar is to be found in the left margin, even though this is a recto or right-hand side page – a deviation from the symmetrical decorative system we found earlier and which is becoming less and less usual.

On loan from a Dutch private collection

BLAD UIT EEN GETIJDENBOEK

Onbekende decoratieschilder, Frankrijk (Parijs?), ca. 1405-1410

Op dit blad zien we hoe de typische rankdecoratie met wingerdblad, uitgaand vanuit een initiaal, zich verder ontwikkelt. De linkermarge wordt voor het overgrote deel gevuld met twee ranken die beide als het ware ten opzichte van elkaar worden gespiegeld en dus ongeveer even groot zijn. De decoratie strekt zich daarmee nog niet uit over de hele linkermarge, zoals we dat later zullen zien.

Bruikleen uit een Nederlandse privécollectie

Leaf from a Book of Hours

Unknown decorator, France (Paris?), ca. 1405-1410

On this leaf, we see the continuing development of the typical vine-stem decoration with ivy- or bryony leaves sprouting from an initial. The left margin is filled for the larger part with two stems which are more or less mirrored off each other and hence have roughly the same size. The decoration hence does not yet spread all over the margin, as we will find later.

On loan from a Dutch private collection

BIFOLIUM UIT EEN GETIJDENBOEK

Onbekende decoratieschilder, Frankrijk (Parijs?), ca. 1400-1410

In dit dubbelblad, dat een deel van de tekst van de korte Kruisgetijden bevat, zien we hoe de randversiering langzaam een steeds groter deel van de marge beslaat. Vrijwel de gehele rand links van de tekstkolom wordt ingenomen door ranken met gouden of gekleurde wingerdbladdjes, die uitgaan van de initialen ofwel de versierde hoofdletters. In tegenstelling tot sommige handschriften uit het eind van de veertiende eeuw wordt niet meer getracht een symmetrische indruk voor het opengeslagen handschrift te verkrijgen, waarbij de decoratie op de linkerbladzijde links en op de rechterbladzijde rechts van de tekst wordt aangebracht.

Bruikleen uit een Nederlandse privécollectie

Bifolium from a Book of Hours

Unknown decorator, France (Paris?), ca. 1400-1410

In this bifolium or double leaf, which contains part of the text of the short Hours of the Cross, we find how slowly the whole margin is filled with decoration. Almost all of the margins to the left of the text-columns are occupied by stems with golden or coloured ivy- or bryony-leaves, that sprout from the initials or decorated letters. As opposed to some manuscripts from the end of the fourteenth century, a symmetrical look for the opened book, where the decoration is applied to the left-hand margins on left pages and the right-hand margins on right pages, is no longer deemed necessary.

On loan from a Dutch private collection

BLAD UIT EEN GETIJDENBOEK (MOGELIJK VOOR JEAN DE BERRY)

Decoratieschilder van de Belles Heures ('Meester A'), 1405-1410.

Dit blad komt uit een handschrift dat mogelijk voor Jean de Berry, opdrachtgever van de gebroeders Van Lymborch, is gemaakt. De decoratie is van de hand van de zogeheten 'Meester A van de Belles Heures'. In totaal zijn er nu 15 handschriften bekend waar 'Meester A' de decoratie deels of geheel van heeft verzorgd. De decoratie van dit blad bestaat uit honderden gouden wingerdblaadjes aan zwarte penneranken die ontspruiten aan staven die de tekst aan drie zijden begrenzen. Deze decoratie, die alle marges vult, lijkt sprekend op de versiering in de Belles Heures, elders in deze tentoonstelling te zien.

Bruikleen uit een Nederlandse privécollectie

Leaf from a Book of Hours (possibly for Jean de Berry)

Decorator of the Belles Heures ('Master A'), 1405-1410.

This leaf stems from a manuscript which possibly was made for Jean de Berry, the patron of the Van Lymborch brothers. The decoration was executed by the so-called 'A-Master of the Belles Heures'. In total, 15 manuscripts with decoration by him, either working alone or collaborating with other decorators, have so far been identified. The decoration here consists of hundreds of golden ivy- or bryony leaves on black rinceaux which sprout from bars that surround the text-column on three sides. This decoration, which fills all four margins, looks identical to the decoration in the Belles Heures, which can be seen elsewhere in this exhibition.

On loan from a Dutch private collection

BELLES HEURES DU DUC DE BERRY (FACSIMILE)

Gebroeders Van Lymborch, 1405-1408.

In de Belles Heures vinden we op vrijwel ieder blad in de marges honderden gouden wingerdblaadjes aan zwarte, met pen getekende ranken. Hoewel meerdere handen aan deze randversiering hebben gewerkt, zien we een grote visuele consistentie. De margedecoratie op het hier getoonde rechterblad, dat ook een miniatuur van de hand van de gebroeders Van Lymborch bevat, is van de hand van de zogeheten 'Meester A'. Deze maakte ook de versiering op het ingelijste blad dat op deze tentoonstelling te zien is. De margedecoratie op beide bladen is vrijwel identiek, met een klein verschil in schaal.

Origineel: New York, Metropolitan Museum of Art, the Cloisters Collection, Acq. nr. 1954.1.1

Facsimile: Bruikleen van Museum Het Valkhof, Nijmegen

Belles Heures du Duc de Berry (facsimile)

Van Lymborch Brothers, 1405-1408.

In the Belles Heures we find on nearly every page hundreds of little golden ivy- or brony-leaves stemming from black, pen-drawn rinceaux. Even though multiple hands worked on this decoration, we see a clear visual consistency. The marginal decoration on the right-hand page shown here (which also contains a miniature by the Van Lymborch brothers) is executed by the so-called A-Master. He also executed the decoration on the framed leaf in this exhibition. The marginal decoration on both leaves is nearly identical, with merely a small difference in scale.

Original: New York, Metropolitan Museum of Art, the Cloisters Collection, Acq. nr. 1954.1.1

Facsimile: On loan from Museum Het Valkhof, Nijmegen

TRÈS RICHES HEURES DU DUC DE BERRY (FACSIMILE)

Gebroeders Van Lymborch, 1411-1416; Barthélemy d'Eyck, ca. 1440; Jean Colombe, 1485.

Met de Très Riches Heures slaan de decoratieschilders een nieuwe weg in. Hiervoor was in de marge het wingerdmotief alomtegenwoordig. Nu zien we in plaats daarvan het veelkleurige acanthusblad (een gestileerde versie van de berenklauwplant), een nieuwe vorm waarmee de gebroeders Van Lymborch in de Belles Heures al hadden geëxperimenteerd. Ook duiken her en der afbeeldingen van nauwkeurig geobserveerde en naturalistisch weergegeven bloemen op. Deze elementen, acanthusblad en realistische bloemen, worden later in de vijftiende eeuw bepalend voor randversiering in handschriften.

Origineel: Chantilly, Musée Condé, Hs. 65

Facsimile: Bruikleen van Museum Het Valkhof, Nijmegen

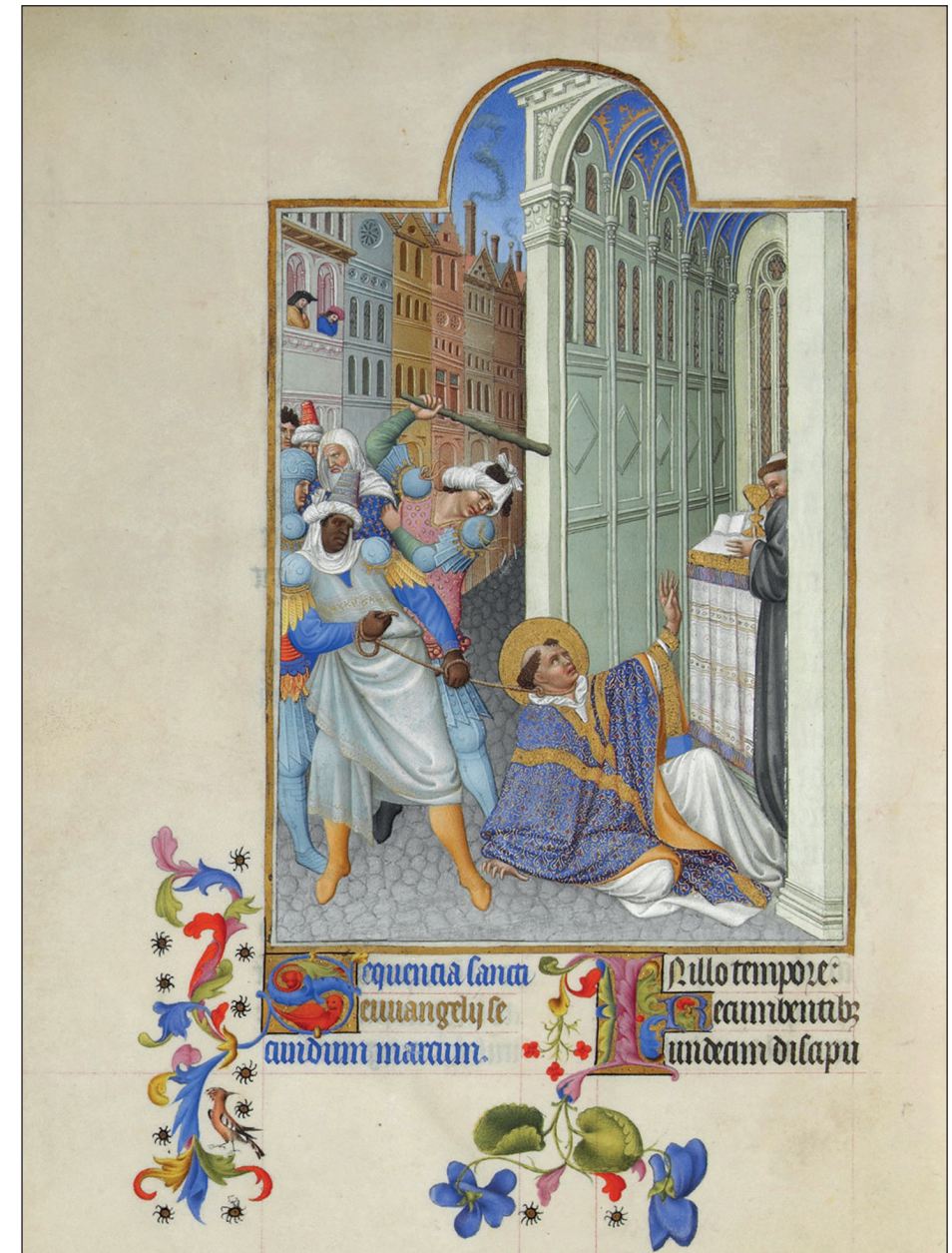
Très Riches Heures du Duc de Berry (facsimile)

Van Lymborch Brothers, 1411-1416; Barthélemy d'Eyck, ca. 1440; Jean Colombe, 1485.

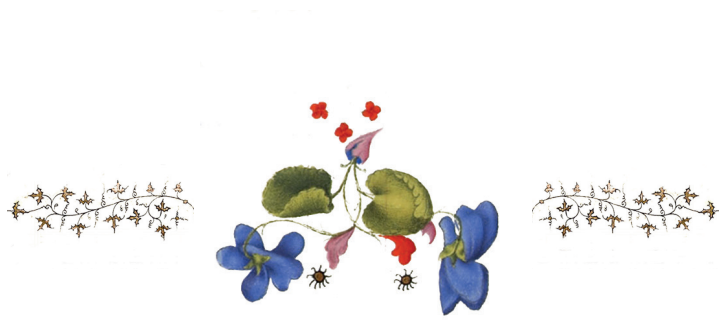
With the Très Riches Heures the margin-decorators explored new territory. Before this time, the vine reigned supreme in the margins of manuscripts. Now instead, we find the multi-coloured acanthus leaf (a stylized version of the hogweed plant), a new form with which the Van Lymborchs already experimented in the Belles Heures. Also note the depictions of carefully observed and naturalistically rendered flowers and plants appearing in the margins. These elements, acanthus leaf and realistic flowers, become dominant features in border decoration in manuscripts later in the fifteenth century.

Original: Chantilly, Musée Condé, Hs. 65

Facsimile: On loan from Museum Het Valkhof, Nijmegen

www.gebroedersvanlymborch.nl

